

РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри земельного кадастру
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора економічних наук, професора,
члена-кореспондента НААН **НОВАКОВСЬКОЇ Ірини Олексіївни**
на дисертаційне дослідження **ЗАРУБИ Дмитра Васильовича**
на тему: «**Організаційно-економічні засади фіскального регулювання
сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату**»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні і поведінкові науки»

Актуальність обраної теми. Аграрний сектор економіки України відіграє провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, формуванні експортного потенціалу, збереженні зайнятості у сільській місцевості та соціально-економічному розвитку територій. Тому ефективне використання сільськогосподарських земель є стратегічно важливим завданням державної економічної політики та вкрай актуальним питанням сьогодення. Водночас, останні десятиліття характеризуються інтенсивними змінами клімату, що призводять до деградації ґрунтів, зменшення врожайності, порушення структури землекористування та зростання сільськогосподарського землекористування, екологічних ризиків у сільському господарстві.

За таких умов зростає значущість фіскального регулювання як інструменту, здатного забезпечити не лише наповнення бюджету, а й реалізацію цілей сталого розвитку через впровадження економічних стимулів для раціонального землекористування. Водночас, чинна система податкового навантаження на сільськогосподарські землі в Україні має низку недоліків, зокрема: відсутність диференціації з урахуванням екологічного стану земель, недостатню гнучкість щодо адаптації до кліматичних ризиків, обмеженість стимулюючої функції податків. Крім того, спостерігається фрагментарність інституційного забезпечення фіскального регулювання у сфері аграрного землекористування, що перешкоджає ефективному впровадженню адаптаційних механізмів до змін клімату.

Світовий досвід засвідчує, що за умови належної організації, фіскальна політика може ефективно підтримувати екологічно доцільні практики землекористування, сприяти розвитку «зеленої» економіки та стимулювати впровадження інноваційних технологій в агросекторі. З огляду на це актуалізується необхідність наукового обґрунтування організаційно-економічних засад фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату, що дозволить удосконалити державну політику у сфері оподаткування, створити умови для екологізації аграрного виробництва та посилення адаптаційного потенціалу галузі.

Тема дисертаційного дослідження Д. В. Заруби відповідає сучасним потребам трансформації економічного механізму регулювання використання земель сільсько-

господарського призначення, гармонізації фіскальної політики з цілями екологічної безпеки, реалізації міжнародних зобов'язань України у сфері зміни клімату, а також формування комплексного підходу до сталого розвитку аграрного землекористування.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Д. В. Заруби є достатнім і ґрунтується на глибокому теоретичному аналізі, широкій доказовій базі та практичному спрямуванні дослідження. Автор демонструє цілісне бачення проблеми незбалансованого сільсько-господарського землекористування в Україні, водночас пропонуючи системно інтегровані рішення, що відповідають сучасним викликам зміни клімату та стратегічним орієнтирам сталого розвитку.

У процесі дослідження автором роботи було застосовано комплексний методологічний підхід, що охоплює як загальнонаукові, так і спеціалізовані економіко-екологічні методи аналізу: статистичний, порівняльно-правовий, графічний, кореляційно-регресійний, метод моделювання. Це забезпечило об'єктивність, репрезентативність і достовірність отриманих результатів.

Наукова новизна роботи полягає у формуванні нової парадигми фіскального регулювання, коли прибутковість агровиробництва безпосередньо пов'язується з рівнем агроекологічної безпеки, а якість ґрунтів розглядається як стратегічний ресурс, що вимагає захисту через інструменти економічного впливу.

Автором *вперше* запропоновано модель фіскального забезпечення сталого використання агроугідь, яка базується на комплексному зв'язку економічної ефективності господарської діяльності із дотриманням екологічних стандартів.

Особливої ваги роботі надає її *практичний характер*. Так, низку рекомендацій впроваджено в освітній процес вітчизняних університетів, зокрема у Поліському національному університеті та Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління, а також у практичну діяльність Міністерства аграрної політики та продовольства України. А обґрунтовані підходи до вдосконалення системи податкових нарахувань за використання земель сільськогосподарського призначення відрізняються новизною та реалістичністю впровадження в межах євроінтеграційного курсу держави. Запропоновані Д. В. Зарубою поправочні коефіцієнти до оподаткування, які враховують якість ґрунтового покриву після вирощування врожаїв, є прикладом того, як фіскальні інструменти можуть сприяти природоохоронній діяльності.

Усі положення дисертації підкріплені посиланнями на релевантні нормативно-правові акти, результати офіційної статистики, порівнянням із законодавчими ініціативами Європейського Союзу, а висновки сформовані на основі аналізу агроекологічних процесів

у зональному розрізі України. Вказане дозволяє відмітити не лише наукову глибину дослідження, але й його міждисциплінарний, прикладний і прогностичний характер.

Висновки, сформульовані у роботі, мають ґрунтовне теоретичне підґрунтя, підтверджуються емпіричними розрахунками та апробацією в реальних умовах функціонування аграрного сектору. Практичні рекомендації носять не лише концептуальний, а й операційний характер, що дозволяє використовувати їх при формуванні політики у сфері землекористування. Це свідчить про високий ступінь обґрунтованості результатів дисертаційного дослідження та їхню значущість для науки, освіти, управління та економіки аграрної сфери України.

Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних і методичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення фіскальної групи інструментів забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування з урахуванням впливу проблем зміни клімату. У межах цієї мети автор прагнув створити таку модель фіскального регулювання, яка б дозволила ефективно поєднувати економічну доцільність товарного рослинництва з необхідністю збереження агроресурсного потенціалу, адаптації до кліматичних змін та імплементації принципів зеленої економіки у систему управління земельними ресурсами.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 16 наукових працях, з яких 3 статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 4 статті у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, стаття у науково-популярному виданні, 10 тез наукових доповідей.

Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертаційного дослідження.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями, які подано автором для публічного захисту. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей, результатів або слів без оформлення належного цитування. Таким чином, у дисертаційному дослідженні Д. В. Заруби відсутні порушення академічної доброчесності

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Результати дисертаційного дослідження Д. В. Заруби мають вагомe значення як для розвитку наукової думки, так і для практичної діяльності у сфері

економіки, зокрема в контексті фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату. Наукова новизна дослідження, яка полягає у формуванні цілісних концептуальних підходів до врахування впливу кліматичних змін на аграрний сектор та у розробленні механізмів адаптації фіскальної політики до нових викликів, створює основу для подальших міждисциплінарних досліджень у сфері соціальних і поведінкових наук.

Здобуті результати можуть бути впроваджені органами державної влади та місцевого самоврядування для оптимізації податкової системи та бюджетного стимулювання сільськогосподарського землекористування з урахуванням кліматичних факторів. Запропоновані у дослідженні механізми сприятимуть більш раціональному використанню земельних ресурсів, підвищенню їх продуктивності, а також зменшенню негативного впливу на довкілля. Їх впровадження дозволить аграріям отримувати ефективнішу фінансову підтримку в процесі адаптації до кліматичних змін, що є запорукою сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і забезпечення продовольчої безпеки держави.

Крім того, розроблені рекомендації можуть стати у нагоді при формуванні та реалізації аграрної політики, а також при вдосконаленні системи державного регулювання земельних відносин. Це дозволить створити умови для збалансованого використання природних ресурсів, зберігаючи при цьому економічну ефективність і соціальну стабільність. Отже, результати цього дослідження мають потенціал стати вагомим внеском у науковий дискурс і реальний інструмент покращення фіскального регулювання в аграрній сфері України в умовах викликів кліматичних змін.

Аналіз структури і змісту дисертації. Структура дисертації дозволила послідовно, логічно та системно розкрити наукову концепцію фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату. Побудова роботи з трьох змістовно наповнених розділів надала можливість спершу викласти теоретичні засади досліджуваної проблематики, далі – здійснити аналітику сучасного стану фіскального регулювання в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду, а також сформулювати авторські наукові підходи, практичні пропозиції та моделі щодо удосконалення економічних механізмів у сфері землекористування.

У **вступі** дисертації обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, яка полягає в необхідності трансформації підходів до сільськогосподарського землекористування в умовах змін клімату та євроінтеграційних зобов'язань України. Автор акцентує увагу на незбалансованому характері сучасного використання земельних ресурсів у товарному рослинництві, що призводить до деградації ґрунтів, втрат гумусу, збільшення викидів парникових газів і, як наслідок, до загроз агроекологічній та продовольчій безпеці країни.

У вступі чітко визначено мету дослідження; сформульовано основні завдання; визначено об'єкт і предмет дослідження; висунуто робочу гіпотезу; окреслено методи дослідження; розкрито наукову новизну; практичне значення отриманих результатів; зв'язок роботи з науковими програмами; апробацію результатів та особистий внесок здобувача. Зважаючи на вищевказане слід відмітити, що вступ закладає чітку наукову рамку дисертаційного дослідження та відображає його комплексний, міждисциплінарний характер.

Перший розділ дисертації містить ґрунтовний і всебічний аналіз теоретико-методичних основ фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах економічної трансформації у напрямі зеленої економіки. Автор вдало поєднує класичні підходи до фіскальної політики із сучасними викликами, зокрема, кліматичними та екологічними, що є актуальним і перспективним напрямом наукового дослідження.

Особливо важливою є пропозиція автора розглядати якісні характеристики ґрунту як ключовий фактор для диференційованого фіскального впливу, що демонструє інноваційний підхід до гармонізації екологічної доцільності та економічної ефективності. Такий фокус дозволяє розширити традиційні межі податкового регулювання, яке в сучасних умовах є недостатнім для забезпечення сталого розвитку агросектору.

Автор також глибоко і виважено аналізує світовий досвід, що підкреслює необхідність адаптації міжнародних практик до національних особливостей та інституційної спроможності України. Це надає роботі практичну цінність і підкреслює комплексність проблематики.

Значущим є виділення низки **дискусійних питань**, які потребують подальшого наукового осмислення:

- 1. Чи здатна фіскальна політика самостійно трансформувати екологічну поведінку землекористувачів без супутніх інституційних змін?*
- 2. Наскільки ефективним є підхід, за якого фіскальні інструменти враховують якісний стан ґрунтів, і чи не створить це додаткове адміністративне навантаження?*
- 3. Чи готова вітчизняна система оподаткування інтегрувати екологічні критерії без ризику надмірного тиску на малі та середні агропідприємства?*
- 4. Який світовий досвід фіскального регулювання агросфери є найбільш релевантним для України: європейський, американський чи змішаний?*
- 5. Чи не призведе надмірна фіскалізація агросектора до зменшення інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва?*

Ці питання відображають реальні виклики імплементації запропонованих підходів і свідчать про глибоке розуміння автором меж і ризиків фіскальної політики в агросфері.

6. Дискусійним є й ототожнення понять «збалансований розвиток» і «сталий розвиток» шляхом їх одночасного використання у форматі «збалансований (сталий) розвиток». Вказане створює враження, що ці терміни є синонімами або взаємозамінними,

що не повністю відповідає сучасному стану наукової дискусії. У науковій літературі зазначені поняття хоча й дотичні, однак мають різні змістові акценти: «сталій розвиток» фокусується на тривалому збереженні балансу між екологічною, економічною та соціальною складовими, тоді як «збалансований розвиток» часто підкреслює гармонійність розподілу ресурсів або пріоритетів у коротко- та середньостроковій перспективі.

Використання зазначених термінів без чіткого розмежування або аргументованого пояснення їх ототожнення може знизити теоретичну точність дослідження та ускладнити сприйняття термінологічного апарату читачами й науковцями.

Загалом, розділ формує міцне теоретичне підґрунтя для подальших емпіричних досліджень і практичних рекомендацій у сфері податкового регулювання землекористування. Водночас, рекомендується розвивати ідею розділу дисертації в подальшому з акцентом на вирішення окреслених дискусійних питань, що дозволить максимально ефективно використати потенціал запропонованих новацій та забезпечити їх адекватне впровадження в українських реаліях.

Другий розділ дисертації вирізняється ґрунтовним аналітичним підходом до вивчення сучасного стану фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в Україні, а також пошуком методичних підходів до його вдосконалення з урахуванням принципів зеленої економіки.

Автор демонструє високу обізнаність у законодавчих аспектах функціонування фіскальної системи як в Україні, так і в країнах ЄС, наводячи приклади практик, які можуть бути адаптовані до національних умов. Ґрунтовно проаналізовано земельно-ресурсний потенціал країни та ідентифіковано ключові екологічні й економічні ризики, пов'язані з інтенсивним землекористуванням, особливо у зоні Степу.

Серед сильних сторін варто відзначити логічну структуру викладу, актуальність використаних статистичних джерел, а також спробу поєднання фіскальної та екологічної аналітики. Водночас, деякі пропозиції (зокрема щодо податкових нарахувань за якісним станом ґрунтів) потребують поглибленого обґрунтування, а запропоновані методичні механізми – точнішої логічної прив'язки до виявлених проблем у діагностичній частині. Невирішеним залишається питання щодо впровадження запропонованих механізмів на місцевому рівні, зокрема ролі громад та органів самоврядування. Доцільно було б також ширше висвітлити ризики фіскального навантаження для різних категорій землекористувачів.

У підрозділі 2.3 представлено коригувальні коефіцієнти податкових нарахувань (с. 107–114), які мають важливе значення для формування економічних стимулів до екологічно відповідального землекористування, оскільки враховують якісний стан ґрунтів після агротехнологічного циклу. Такий підхід свідчить про прагнення автора до розроблення інструментів, що поєднують економічну ефективність із екологічною

доцільністю. Однак, у роботі недостатньо розкрито механізми інтеграції запропонованих коефіцієнтів у чинну систему адміністрування податків та кадастрового обліку земель. Відсутність чітко визначеного алгоритму імплементації цих змін у наявне нормативно-правове поле значно ускладнює практичну реалізацію запропонованої моделі. Доцільним було б поглибити аналіз інституційних, технічних та правових аспектів такої інтеграції, зокрема, із урахуванням взаємодії між органами ДПС, Держгеокадастром і місцевими органами самоврядування.

У підрозділі щодо систематизації фіскальних інструментів не надано чіткого розмежування між поняттями «фінансовий важіль» та «фіскальний інструмент». Вказане може викликати плутанину у трактуванні запропонованих механізмів.

У цілому, розділ відповідає вимогам наукового дослідження, демонструє аналітичну глибину і вносить вагомий вклад у розвиток методичного інструментарію регулювання землекористування. Його результати є практично цінними та заслуговують на увагу в контексті модернізації екологічної податкової політики в Україні.

Третій розділ дисертації має концептуально-прикладний характер і є логічним продовженням теоретичних і емпіричних положень, розкритих у попередніх розділах. Автор пропонує комплексні напрями вдосконалення фіскального інструментарію як базового елементу системи забезпечення сталого розвитку агросфери в умовах кліматичних змін.

Серед безумовних переваг розділу слід виокремити побудову моделі забезпечення низьковуглецевого розвитку рослинництва з використанням фіскальних важелів, яка враховує як еколого-економічні індикатори ефективності, так і інституційні передумови реалізації (рис. 3.4). Автор грамотно інтегрує положення зеленої економіки у систему державного управління аграрним сектором, пропонуючи дієві механізми моніторингу стану агроугідь (рис. 3.3).

Окрему цінність становить пропозиція щодо удосконалення системи агроекологічного моніторингу через формування інформаційно-реєстраційної інфраструктури. Це дозволяє поєднати інструменти фіскального впливу з об'єктивною екологічною оцінкою земель, відкриваючи простір для діджиталізації податкових процесів та прозорого управління природними ресурсами.

Водночас, у розділі є моменти, що викликають питання:

1. У моделі фіскального регулювання (с. 158) бракує чіткої деталізації етапів впровадження і розмежування функціональних повноважень між центральними та місцевими органами влади.

2. Потребує ширшого розкриття тема фінансових ризиків та бар'єрів для реалізації запропонованих механізмів на рівні малих агровиробників.

3. Можна посилити емпіричну базу оцінки еколого-економічних індикаторів, зокрема прикладами пілотного застосування чи моделювання у вибраному регіоні.

Загалом третій розділ відзначається високим ступенем інноваційності, чіткою структурою та прикладною значущістю. Автор демонструє системне бачення проблеми та здатність до стратегічного мислення. Запропоновані рішення є перспективними у контексті реформування екологічної політики України, зокрема у сфері оподаткування сільськогосподарського землекористування з урахуванням вимог ЄС. Розділ заслуговує позитивної оцінки і є вагомим внеском у наукове розроблення інструментів «зеленої» фіскальної політики.

Висновки дисертації мають завершальний та узагальнюючий характер. У ньому чітко структуровано основні наукові положення, що отримані здобувачем у процесі дослідження, та обґрунтовано відповідність до поставленої мети, завдань, гіпотез і логіки побудови всієї роботи.

Позитивним є те, що висновки не зводяться до формального переліку результатів, а подані як узагальнення, які логічно випливають з проведеного теоретичного аналізу, діагностичного дослідження та розроблення прикладних механізмів фіскального регулювання. Увагу заслуговує міждисциплінарний підхід автора, який органічно поєднує економічні, екологічні та управлінські аспекти регулювання сільськогосподарського землекористування.

Здобувачем запропоновано інноваційну модель податкового регулювання, що враховує якісний стан ґрунтів, рівень вуглецевого балансу, екологічні ризики та принципи зеленої економіки. Водночас, обґрунтовано потребу в розвитку системи агроекологічного моніторингу як інструменту підтримки рішень у сфері податкової політики.

Розділ «Висновки» демонструє здатність автора до системного мислення, узагальнення матеріалу та формулювання цілісних висновків із дослідження. *Водночас, доцільним є уточнення можливих етапів реалізації запропонованих заходів, а також вказівка на ризики впровадження на рівні громад чи дрібних агровиробників.*

У цілому, розділ «Висновки» підтверджує високий рівень теоретичної підготовки здобувача, глибину наукового аналізу та практичну спрямованість проведеного дослідження. Він логічно завершує дисертацію, повністю відповідає її змісту та підсилює наукову новизну і прикладну значущість отриманих результатів.

Водночас, зазначені зауваження здебільшого мають дискусійний характер, не є концептуальними і не впливають суттєво на змістовну якість дисертації. Вони можуть бути враховані автором у подальших наукових розробках і публікаціях, сприяючи удосконаленню подачі матеріалу. Загалом, дисертація справляє позитивне враження і відповідає вимогам, що висуваються до наукових кваліфікаційних досліджень.

Загальний висновок. Кваліфікаційна робота Дмитра Васильовича Заруби на тему: «Організаційно-економічні засади фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату» є самостійним та завершеним науковим дослідженням на правах рукопису, яке виконане здобувачем із застосуванням доцільних методів наукового пошуку. Зміст роботи, розкритий у трьох розділах, переконливо ілюструє, що автором досягнуто наміченої мети дослідження та завдань, зазначених у вступі. Робота характеризується єдністю змісту. Результати дослідження підтверджують наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, що виокремлює особистий внесок автора в економічну науку та практику. Обсяг дисертації, її структура і оформлення відповідають вимогам передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами), а її автор Заруба Дмитро Васильович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент професор кафедри земельного кадастру Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН Ірина НОВАКОВСЬКА